

ผ้าทอมัดหมี่ : รักษ์ ถักทอสุนทรีภาพชีวิตเมืองสองแคว Mudmee Weaving: Preserving the Artistic Tapestry of Life in Songkwae Town

ธมลวรรณ แสงนาค^{1*}, กฤษณา หงษ์อุเทน² และ ปรีชา เกาทอง³
Thamonwan Sangnak¹, Krishna Honguten² and Preecha Thaothong³

Received: February 25, 2024

Revised: April 28, 2024

Accepted: April 30, 2024

CHOPHAYOM JOURNAL

¹²³สาขาทัศนศิลป์ คณะจิตรกรรม ประติมากรรมและภาพพิมพ์
มหาวิทยาลัยศิลปากร

¹²³Visual Arts, Faculty of Painting Sculpture and Graphic Arts,
Silpakorn University

^{*1}(E-mail: aomloveiswinter@gmail.com)

^{*}Corresponding Author

²(E-mail: hrishna83@gmail.com)

³(E-mail: preecha_thaothong01@hotmail.com)

บทคัดย่อ

ผ้าทอมัดหมี่ เป็นศิลปะการทอผ้าพื้นเมือง การทอผ้าจากเส้นด้ายที่ผ่านกระบวนการมัดย้อมสีก่อนนำมาทอเป็นผ้า เพื่อให้เกิดลวดลายและสีสันตามความต้องการ บทความนี้มุ่งเน้นการนำเสนอความงดงามอันเป็นเอกลักษณ์ของผ้าทอบ้านม่วงหอม อำเภอวังทอง จังหวัดพิษณุโลก หรือเมืองสองแคว ซึ่งเป็นผลผลิตทางวัฒนธรรม ภูมิปัญญาพื้นบ้าน และความภาคภูมิใจในบ้านเกิดหรือเมืองสองแคว ที่สะท้อนผ่านลวดลายอันเป็นเอกลักษณ์ของพื้นถิ่นล้านนาโดยเฉพาะอย่างยิ่ง ลายดอกป๊อบ ลายไก่อโคมขอ ลายสองแคว และลายน้ำไหล หรือลายน้ำน่าน ซึ่งเปรียบเสมือนกระแสน้ำแห่งน้ำใจของผู้คนที่ไม่เคยเลือนหายทว่ายังคงไหลรินเคียงคู่ไปกับกระแสเวลาที่ไหลผ่านกระแสแห่งกาลเวลา จนกลายเป็นชีวิตที่ผูกพันกัน แนวคิดเกี่ยวกับ “สายน้ำแห่งวัฒนธรรม” สื่อสะท้อนในบทสัมภาษณ์ จากผู้เชี่ยวชาญ ช่างทอผ้า ภูมิปัญญาการทอผ้าของท้องถิ่น และนักสะสมผ้าทอในท้องถิ่น เพื่ออธิบายถึง ความหมาย ความสำคัญในเชิงลึกที่ซ่อนอยู่ในผืนผ้าทอ และปัจจัยในการดำเนินชีวิตทั้งดงาม ซึ่งเปรียบเสมือนการจรดปลายเข็มลงบนผืนผ้าอย่างประณีตเพื่อปักเย็บและถักทอ อัตลักษณ์อันวิจิตรแห่งคุณค่าทางจิตใจออกมาให้เห็นอย่างเป็นรูปธรรม หรืออีกนัยหนึ่งคือ การสร้างกลวิธีที่สามารถโน้มน้าวหรือปลูกจิตสำนึกให้ผู้คนตระหนักรู้ถึงคุณค่าแห่งความงามในทุกขณะจิตที่ได้ย่อนระลึกถึงพื้นถิ่นอันเป็นบ้านเกิดของตน

คำสำคัญ : ผ้าทอมัดหมี่, รัชส์ ถักทอสุนทรีย์ภาพชีวิต, เมืองสองแคว

Abstract

Mudmee weaving is a traditional art of weaving indigenous fabric. It involves weaving fabric from threads that have undergone a process of tie-dyeing before being woven to create patterns and

colors according to preference. This article focuses on presenting the unique beauty of Mudmee silk fabric from Ban Muang Hom, Wang Thong District, Phitsanulok Province, also known as "Songkwae" town. This fabric is a cultural heritage product reflecting the local wisdom and pride in the hometown, which is manifested through distinctive patterns of the Lanna region, especially the peacock feather pattern, chicken comb pattern, Songkwae pattern, flowing water pattern, or Nan river pattern. These patterns are like the streams of the heart that never cease to flow, continuously accompanying the flow of time, becoming intertwined lives. The concept of the "cultural stream" is reflected in interviews with experts, weavers, local fabric weaving wisdom, and local fabric collectors, explaining the deep meaning and significance hidden in the fabric patterns, and the factors that contribute to the beautiful way of life, akin to delicately threading a needle onto fabric to embroider and weave. The intrinsic identity of spiritual value emerges in a tangible form, or in other words, it is the creation of methods that can sway or awaken people's consciousness to the value of beauty in every moment of reminiscing about their native homeland.

Keywords: Mudmee Weaving, Preserving the Artistic Tapestry of Life, SongKwae town

บทนำ

ในยุคโลกาภิวัตน์ที่สังคมโลกเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและมีการหลั่งไหลทางวัฒนธรรมข้ามพรมแดนตลอดเวลา ผนวกกับมรดกทางวัฒนธรรมในบริบทเดิมของประเทศเปลี่ยนแปลงไปตามกระแสสังคมโดยเฉพาะศิลปวัฒนธรรมในระดับชุมชน การทอผ้าแบบดั้งเดิม ซึ่งเป็นหัตถกรรมและศิลปะอย่างหนึ่งที่มีมาตั้งแต่สมัยโบราณ เป็นงานศิลปะมีรูปแบบ ลวดลายของผืนผ้าที่แตกต่างกัน ซึ่งรูปแบบและลวดลายบนผืนผ้าบอกเรื่องราวหรือเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่ผ่านระยะเวลามายาวนาน รวมทั้งสื่อถึงเอกลักษณ์และวัฒนธรรมของชุมชนในท้องถิ่น ปัจจุบันการให้ความสำคัญกับปราชญ์ท้องถิ่น และภูมิปัญญาการทอผ้าแบบดั้งเดิมลดน้อยลง ขาดความสนใจอนุรักษ์สืบทอดจากคนรุ่นใหม่ จากสภาพทางเศรษฐกิจและกระแสสังคมที่เปลี่ยนแปลง มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของชุมชน ภูมิปัญญาการทอผ้าแบบดั้งเดิม จึงเริ่มสูญหายและค่อย ๆ ถูกลืมเลือนไป จากความสำคัญนำไปสู่การศึกษาผ้าทอมือแบบดั้งเดิม ผ้าทอมัดหมี่ของชุมชนบ้านม่วงหอม อำเภอวังทอง จังหวัดพิษณุโลก ผ่านการสัมภาษณ์เชิงลึกเกี่ยวกับกระบวนการหรือเทคนิควิธีการ ความหมายเชิงลึกที่ซ่อนอยู่ในผืนผ้า รวมทั้งลวดลายที่ถักทอผสานความหมายด้วยอัตลักษณ์อันวิจิตรที่สื่อแสดงออกถึงสาระนามธรรมแห่งศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านของจังหวัดพิษณุโลกจากผู้เชี่ยวชาญ ช่างทอผ้า ภูมิปัญญาการทอผ้าของท้องถิ่น และนักสะสมผ้าทอในท้องถิ่นที่ให้ความนิยม ความงาม และจิตวิญญาณในผืนผ้าทอ สะท้อนให้เห็นสุนทรียภาพ ความประทับใจ ความพอใจในศิลปะจากผ้าทอ จึงเปรียบเสมือนเป็นสิ่งที่มีมนุษย์สร้างขึ้นเพื่อความงาม ดังนั้นมุมมองความคิดกับคำว่า “สุนทรียะ” จึงเป็นส่วนหนึ่งที่แสดงให้เห็นทัศนะและแนวคิดในการสร้างสรรค์ผลงาน ประกอบกับความเชื่อที่มีต่อสุนทรียะ (กำจร สุนพงษ์ศรี, 2523)

การศึกษา ค้นคว้า และรวบรวมข้อมูลองค์ความรู้ผ้ามัดหมี่ผ้าทอมือในแบบดั้งเดิม หมู่บ้านม่วงหอม จังหวัดพิษณุโลก เพื่ออนุรักษ์ สืบทอดการทอผ้าไม่ให้เสื่อมสลายไปตามสภาพสังคมและกาลเวลา สอดคล้องกับผ้าทอ ทองเจือ (2560)

ได้ให้ความสำคัญในการช่วยอนุรักษ์ผ้าทอ ช่วยอนุรักษ์ความงดงามทรงคุณค่า และการร่วมศึกษาความสำคัญของผ้าในวัฒนธรรมต่างถิ่น เพื่อแสดงให้เห็นความผูกพันกับวิถีชีวิตของคนที่มีความสัมพันธ์ต่อผืนผ้าอย่างน่าอัศจรรย์

เนื้อหา

1. บันทึกความศรัทธาในพระพุทธศาสนาบนผ้ามัดหมี่โบราณ

ผ้าทอมัดหมี่โบราณผูกพันและเกี่ยวโยงกับวิถีชีวิตความศรัทธาของคนเอเชียนานนับศตวรรษ อีกทั้งยังสะท้อนให้เห็นความเป็นมาในอดีต โครงสร้างทางสังคม เศรษฐกิจ ความเชื่อ การศึกษา วัฒนธรรมการทอผ้าทำให้เกิดการติดต่อสัมพันธ์กันในระดับครอบครัวและเครือญาติ รวมทั้งสร้างความสัมพันธ์กับผู้คนหลายระดับทั้งภายในและภายนอกชุมชนด้วยตนเอง ในอดีต การทอผ้าเป็นหน้าที่สำคัญของลูกผู้หญิงที่จะต้องหัดทำให้เป็นตั้งแต่เด็ก และทำงานถึงวันสุดท้ายของชีวิต การสืบทอดจะอยู่ในกลุ่มผู้หญิง จากแม่ไปสู่ลูกสาวเพื่อใช้สอยในครอบครัว และบางส่วนใช้ในงานบุญประเพณีและพิธีกรรมต่าง ๆ (เอื้อง บัณฑิตเพ็ชร, 2564) ดังนั้นการทอผ้าจึงเปรียบเสมือนการบันทึกเรื่องราวของห้วงวันเวลาผ่านลวดลายบนผืนผ้าทอ ซึ่งนอกจากจะสะท้อนความรู้สึทางความงามแล้ว ยังเผยให้เห็นความเชื่อและความศรัทธาในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาอีกด้วย

ในสมัยโบราณชาวบ้านจะทอผ้ามัดหมี่เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา โดยเฉพาะการทอด้วยมัดหมี่เส้นพุ่ง ที่ใช้เส้นไหมคุณภาพดี เรียกว่า “ไหมน้อย” การทอผ้ามัดหมี่ เป็นการทอผ้าจากเส้นด้ายที่ผ่านกระบวนการมัดย้อมสีก่อนนำมาทอเป็นผ้าเพื่อให้เกิดลวดลายและสีสันทตามต้องการ ในภาษาอังกฤษเรียกผ้ามัดหมี่ว่า “Ikat” ตามภาษามลายู-อินโดนีเซีย ผ้าทอมัดหมี่ที่ทอถวายเป็นพุทธบูชามักจะทอเป็นภาพเรื่องราวเกี่ยวกับพุทธประวัติ โดยทั่วไป ส่วนบนจะประกอบด้วยตุ่ง ส่วนลวดลายด้านล่างจะเป็นภาพพระเวชสังครชาดก พระนางมัทรี ชาลี (พระโอรส) และกัณหา (พระธิดา) ผู้ทอเชื่อว่า การทอผ้าเพื่อถวายเป็นพุทธบูชาจะส่งผลให้มี

ความสุขในภพหน้า ผ้าโบราณในลักษณะนี้เป็นผ้าที่หายากและมีคุณค่ามากในปัจจุบัน (กรมศิลปากร, 2563)

ศิลปะบนผ้ามัดหมี่ที่เกี่ยวข้องเนื่องด้วยเรื่องราวทางพระพุทธศาสนา มักใช้วิธีในการเล่าเรื่องราวเป็นฉากเป็นตอน ผ้าทอประเภทนี้มักสร้างสรรค์โดยช่างทอที่มีความเชี่ยวชาญมากเป็นพิเศษ ส่วนใหญ่จะนิยมนำมาประดับฝาผนังในโบสถ์และวิหาร

ภาพที่ 1 พระบรมพุทโธได้จากกรุพระเจดีย์ วัดดอกเงิน อำเภอฮอด จังหวัดเชียงใหม่

ขนาดความสูง 3.40x1.80 เมตร

ที่มา : (หอภาพถ่ายล้านนา, 2562)

การศึกษาลายผ้ามัดหมี่จากการบอกเล่าเรื่องราวผ่านลายผ้าโบราณ เช่น ลายพระมหาชนก สื่อถึงความเพียรที่มีคุณค่า เปรียบเสมือนการตั้งใจอันบริสุทธิ์เพื่อฝ่าฟันอุปสรรคนานัปการ ความคิดสร้างสรรค์และความศรัทธาในพระพุทธศาสนาบนผืนผ้าทอ นับเป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นอิทธิพลพุทธศาสนาในประเทศไทยที่มีมานานนับพันปี และสืบทอดมาเป็นศาสนาประจำชาติไทย รวมถึงการแสดงออกทางภูมิปัญญาในเชิงช่าง ไม่ว่าจะเป็นด้านเทคนิคการเลือกสรรวัสดุและการใช้สีในการวาดภาพ ซึ่งสืบทอดต่อกันมาจนเป็นรูปแบบเฉพาะตนของศิลปะไทย นอกจากนี้ เรื่องราวที่บันทึกบนผ้าพระบฏยังเป็นหลักฐานในการศึกษาประวัติศาสตร์ทางสังคมของแต่ละยุคสมัย ไม่ว่าจะเป็นการเปลี่ยนแปลงเรื่องราวในผลงานจิตรกรรมไทยและขนาดของภาพพระบฏต่างก็แสดงถึงค่านิยมของสังคมในแต่ละช่วงเวลาได้เป็นอย่างดี ปัจจุบัน ภาพเขียนจิตรกรรมได้มีการปรับเปลี่ยนไปตามกาลเวลา แต่ทว่ายังคงความเชื่อและความศรัทธาที่มีต่อคำสอนทางพระพุทธศาสนาเป็นสำคัญดังเช่นในอดีต

2. ทัศนคติและองค์ความรู้จากการศึกษาค้นคว้าผ้าทอผ้าพื้นเมืองสองแคว

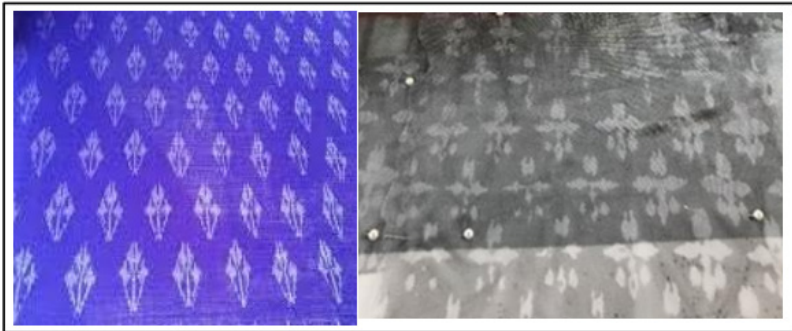
“ผ้าทอไทยเคียงคู่ส้มม่วงหอม” เป็นคำขวัญของบ้านม่วงหอม ที่แสดงให้เห็นถึงเอกลักษณ์และวัฒนธรรมของท้องถิ่นอย่างชัดเจน ผ้าทอมือถือ เป็นศิลปหัตถกรรมอย่างหนึ่ง ผ้าไทยหรือผ้าพื้นเมืองที่มีมาแต่โบราณเป็นมรดกของกลุ่มชาติพันธุ์ที่หลากหลาย ผ้าทอเป็นสิ่งที่บ่งชี้ถึงความเป็นมาของเชื้อชาติ สะท้อนสภาพเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ศาสนา และคติความเชื่อ ตลอดจนการพัฒนาภูมิปัญญาของท้องถิ่น ผ้าทอหรือผ้าพื้นเมืองสองแควมีอัตลักษณ์ที่โดดเด่นเฉพาะเป็นของตนเอง โดยเฉพาะที่หมู่บ้าน กลุ่มทอผ้าบ้านม่วงหอม อำเภอวังทอง จังหวัดพิษณุโลก

2.1 เนื้อหาและลวดลายผ้าทอเมืองสองแคว

จังหวัดพิษณุโลกหรือเมืองสองแคว มีประวัติศาสตร์ที่สำคัญ อยู่มากมาย เช่น ในสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี พระนเรศวรมหาราชได้ใช้

พิษณุโลกเป็นที่ประทับในการประกาศเอกราชของกรุงศรีอยุธยา และยังมีภูมิประเทศอันงดงาม ประกอบไปด้วยเนินเขา ป่าและที่ราบเป็นตอน ๆ สลับกันไป เมืองสองแควจึงมีประวัติศาสตร์อันยาวนานและมีความสำคัญ แต่ทว่าเป็นสิ่งที่น่าเสียดายที่ไม่มีโอกาสพบเห็นผ้าเก่าในสมัยกรุงศรีอยุธยาหรือช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้น หรืออาจจะมียกเว้นสักสมเก็บจนไม่ทราบแน่ชัดว่าเป็นผ้าทอในจังหวัดพิษณุโลก (มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2543) ในปัจจุบันสืบสานถักทอเป็นเรื่องราวที่ปรากฏ ผ้าทอพื้นเมืองของ 9 จังหวัดทางภาคเหนือ แต่ละจังหวัดจะมีเอกลักษณ์ที่สอดคล้องหรือมีความเหมือนกัน ดังนี้

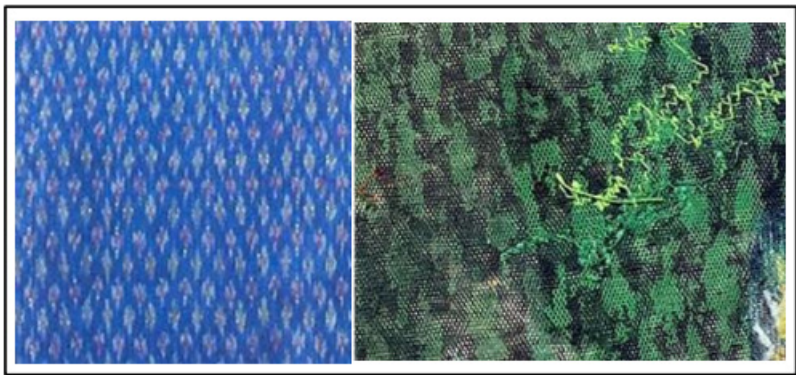
ลายดอกป๊อบ ต้นป๊อบ ป๊อบ หรือ กาสะลอง ในภาษาไทยถิ่นเหนือ ชื่อวิทยาศาสตร์ *Millingtonia Hortensis* ได้รับพระราชทาน “กล้าไม้ป๊อบ” จากสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ในรัชกาลที่ 9 ในวันรณรงค์โครงการปลูกป่าถาวรเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสทรงครองราชย์ ปีที่ 50 ไม้ป๊อบจึงถือเป็นไม้มงคลพระราชทานประจำจังหวัดพิษณุโลกและชาวพิษณุโลก (สถาบันพัฒนาอุตสาหกรรมสิ่งทอ, 2562)

ภาพที่ 2 ผ้าทอมัดหมี่ลายดอกป๊อบ

ที่มา : กลุ่มทอผ้าบ้านม่วงหอม อำเภอวังทอง จังหวัดพิษณุโลก

ลายดอกปืปลี (ภาพที่ 3) ของกลุ่มทอผ้าบ้านม่วงหอมได้มีการพัฒนา รูปแบบของดอกปืปลีตลอดเวลา จนกระทั่งเป็นลวดลายดอกปืปลีขนาดเล็กพร้อม ก้านใบที่ได้รับความนิยมในยุคนั้น และได้นำมาแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์อื่น ๆ เช่น หมอน กระเป๋า และเสื้อผ้า อันเป็นจุดเริ่มต้นของผ้าทอลายดอกปืปลี

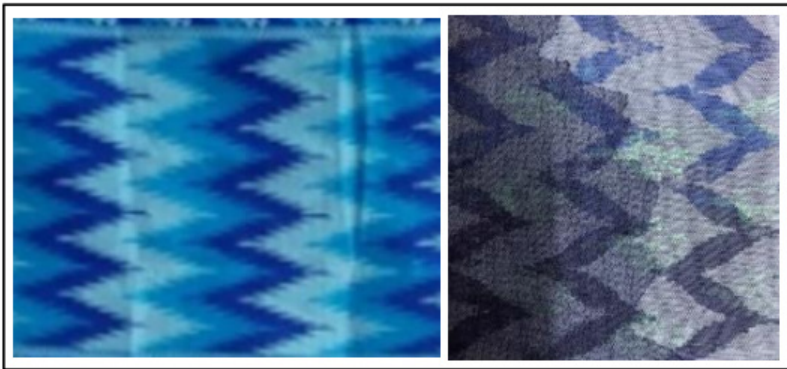

ภาพที่ 3 ผ้าทอมัดหมี่ลายดอกปืปลีเล็ก
ที่มา : กลุ่มทอผ้าบ้านม่วงหอม อำเภอวังทอง จังหวัดพิษณุโลก

ลายดอกนนทรี ต้นไม้ประจำอำเภอนนทบุรี ลายมีความสอดคล้อง กับลายผ้าโบราณสมัยอยุธยา ดอกนนทรี เป็นดอกไม้ประจำจังหวัดพิษณุโลก กลีบดอกสี่เหลี่ยม มีกลิ่นหอมอ่อน ๆ ออกดอกเป็นช่อใหญ่แบบช่อที่ชอกใบใกล้ ปลายกึ่ง ช่อดอกตั้งยาว 10–20 เซนติเมตร มีกลีบเลี้ยง 5 กลีบ ด้านนอกมีขน อ่อนสีน้ำตาล กลีบดอก 5 กลีบ เมื่อบานเต็มที่ กว้าง 1.5 – 2.0 เซนติเมตร มี เกสรเพศผู้ 10 อัน ออกดอกเดือนเมษายนถึงพฤษภาคม (กองส่งเสริมวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยนเรศวร, 2017)

ลายน่านน้ำหรือลายน้ำไหล ได้รับแรงบันดาลใจจากลักษณะคลื่นน้ำของ แม่น่านน้ำ ซึ่งเป็นแม่น้ำสายสำคัญที่ไหลผ่านกลางเมืองพิษณุโลก การทอด้วยวิธี

การทอแบบลัว้งโดยใช้ฝ้ายสีต่าง ๆ ซึ่งม้วนอยู่ในกระสวย (หลอดไม้ไผ่อันเล็ก ๆ ใช้ลัว้ง) สอดขึ้นลงให้ไหลไล่ระดับไปเรื่อย ๆ ในทางเดียวกัน ดูลักษณะการไหลของสายน้ำ วิธีการทอนี้นิยมทอกันในกลุ่มเชื้อสายชาวไทลื้อ โดยนิยมทอเป็นผ้าซิ่น ผ้าลายน้ำไหลเป็นลายที่ทอในยุคหลังประมาณ 80 - 100 ปี สันนิษฐานกันว่า อาจจะพัฒนามาจากลายผ้าของชาวไทลื้อ ลายผ้าน้ำไหลสมัยแรก ๆ นิยมใช้ไหมเงินและไหมคำทอค้นลายผ้าตรงส่วนที่เป็นรอยหยักของกระแสน้ำ ปัจจุบันมีการพัฒนาลายน้ำไหลในรูปแบบต่าง ๆ กันหลายแบบ

ภาพที่ 4 ผ้าทอมัดหมี่ลายน้ำน่านหรือลายน้ำไหล
 ที่มา : กลุ่มทอผ้าบ้านม่วงหอม อำเภอวังทอง จังหวัดพิษณุโลก

ลายลานหินปุม “ลานหินปุม” ตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันตกของอุทยานแห่งชาติภูหินร่องกล้า เป็นสถานที่ท่องเที่ยวในเขตจังหวัดพิษณุโลก เป็นลานกว้าง มีหินเป็นตะปุ่มตะป่ำกระจายอยู่เต็มลาน หินที่ว้านี้มีลักษณะเป็นเสาหินกลมมน เตี้ยๆ เรียงกันเป็นแถว ปุ่มหินมีความสูงเพียง 15 เซนติเมตร เส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ 30 เซนติเมตร ด้วยความที่ลานหินปุมมีความแปลกประหลาดและงดงาม อีกทั้งยังตั้งอยู่ทางทิศตะวันตก จึงกลายเป็นจุดชมวิวพระอาทิตย์ตกดิน

ที่สวยงามมากแห่งหนึ่งของจังหวัด (ภาพที่ 5)

ภาพที่ 5 ผ้าทอมัดหมี่ลายหินปุม

ที่มา : กลุ่มทอผ้าบ้านม่วงหอม อำเภอวังทอง จังหวัดพิษณุโลก

ลายไก่โคมหรือลายไก่เหลืองหางขาว ได้รับแรงบันดาลใจมาจากไก่ชนเหลืองหางขาวของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่ปรากฏอยู่ในพงศาวดารไก่ชนเหลืองหางขาว ซึ่งสมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงนำไปชนกับไก่ของพระมหาอุปราช ลวดลายมีความสอดคล้องทางประวัติศาสตร์และผ้าโบราณสมัยอยุธยา (กองส่งเสริมวัฒนธรรมมหาวิทยาลัยนเรศวร, 2017)

ภาพที่ 6 ลายไก่โคมหรือลายไก่เหลืองหางขาว

ที่มา : กลุ่มทอผ้าบ้านม่วงหอม อำเภอวังทอง จังหวัดพิษณุโลก

ความรู้จากภูมิปัญญาการทอผ้าที่ได้จากการศึกษาลวดลายผ้าทอเมืองสองแคว นำไปสู่แนวคิดที่ว่า การทอผ้าด้วยมือเป็นศิลปะอย่างหนึ่ง ดังจะเห็นได้จากความงดงามของลวดลายผ้าทอจากภูมิปัญญาของช่างบ้านม่วงหอม อำเภอวังทอง จังหวัดพิษณุโลก

2.2 เทคนิคและกรรมวิธีการทอผ้าจากผู้เชี่ยวชาญ กรณีศึกษา : ความหมายที่ซ่อนอยู่ในผ้า

การศึกษาและเรียนรู้กระบวนการและเทคนิคการทอผ้า รวมทั้งการได้รับฟังเรื่องราวและจิตวิญญาณของผ้าทอจากการสัมภาษณ์ช่างทอผ้าระดับปราชญ์ของท้องถิ่นและนักสะสมผู้หลงใหลความงดงามของผ้าทอพื้นเมืองนับเป็นส่วนหนึ่งที่สำคัญมากต่อการสืบสานและต่อยอดวัฒนธรรมการถักทอจากรุ่นเก่าสู่รุ่นใหม่

คุณวรวิพงษ์ วงศ์ประสิทธิ์ สัมภาษณ์วันที่ 15 สิงหาคม พ.ศ. 2566 เวลา 13.30 น. นักวิชาการช่างศิลป์ชำนาญการ กองส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม พิพิธภัณฑ์ผ้า มหาวิทยาลัยนเรศวร จังหวัดพิษณุโลก ได้เล่าถึงประวัติความเป็นมาและเรื่องราวความหมาย ซึ่งสื่อสะท้อนจิตวิญญาณในลวดลายผ้าทอจากอดีตจนถึงปัจจุบันว่า ในอดีตผู้ทอผ้ามักนำแรงบันดาลใจจากสภาพแวดล้อมรอบตัวที่สวยงาม เช่น ดอกไม้ ลำธาร ภูเขา และต้นไม้ มาผสมผสานเข้ากับจินตนาการมาทอเป็นผืนผ้าเช่นเดียวกับการเขียนภาพหรือการสร้างผลงานศิลปะชิ้นเอกอื่น ๆ งานศิลปะจะเริ่มต้นจากการร่างรูปก่อนแล้วค่อยลงสีเส้นต่าง ๆ สมัยก่อนกระบวนการทำลวดลายบนผืนผ้าไม่มีการจดบันทึก ผู้ทอเห็นอย่างไรก็จะทอตามแบบนั้น และจะสอนลูกหลานให้ทอตาม คุณค่าของผ้าทอที่ใช้จะขึ้นอยู่กับลวดลาย สีเส้นและความซับซ้อนของเส้นใยต่าง ๆ ที่ก่อให้เกิดความงดงามในหลากหลายมิติที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้น

ผ้าทอมือจะผสมผสานความงดงามของวัฒนธรรมเข้าไว้ด้วย วัฒนธรรมหมายถึง ชนิดผ้าทอในวิถีชีวิตเฉพาะของชาติพันธุ์ต่าง ๆ แต่ในจังหวัดพิษณุโลก

หรือเมืองสองแควจะมีวัฒนธรรมชาติพันธุ์ 3 แบบ คือ ไทยดำ ไทยครึ่ง และไทยลาว ส่วนใหญ่จะเป็นแบบไทยลาว ผ้าทอมัดหมี่ที่มีลวดลายเด่นชัดที่สุดคือ ลวดลาย ผ้ายดอกป๊อบ ที่เป็นเอกลักษณ์ของจังหวัดพิษณุโลก ในความงดงามของผ้าทอนอกจากลวดลายของดอกสี “สีม่วง” ที่เป็นตัวแทนของจังหวัดพิษณุโลก แต่ในเชิงลึกนั้นยังมีความงดงามจากวัฒนธรรมของคนทีทอลงไปด้วย และวัฒนธรรมในที่นี้หมายถึง ชนชาติพันธุ์ไทยลาวหรือไทยอีสาน ซึ่งทอผ้ามัดหมี่ด้วยความชำนาญพิเศษ และถ่ายทอดความงดงามที่ซับซ้อนซึ่งติดตัวมาตั้งแต่อดีตมาจนถึงปัจจุบันลงบนผืนผ้าด้วย

คุณแม่ทุเรียน พลโยธา สัมภาษณ์วันที่ 24 พฤศจิกายน พ.ศ. 2566 เวลา 10.00 น. ผู้เชี่ยวชาญการทอผ้าและเป็นประธานกลุ่มทอผ้าบ้านม่วงหอม อำเภอวังทอง จังหวัดพิษณุโลก ได้สอนและอธิบายกรรมวิธีการทอผ้ามัดหมี่ในเชิงลึกแก่ผู้วิจัยเหมือนกับแม่สอนลูกสาว รวมทั้งบอกเล่าเรื่องราวความหมายที่สื่อสะท้อนผ่านจิตวิญญาณของผู้ทอที่ซ่อนอยู่ในผ้าทอและส่งต่อถึงผู้รับอย่างละเอียด ดังนี้

ในอดีต ชาวบ้านม่วงหอม ตำบลนกแอ่น อำเภอวังทอง จังหวัดพิษณุโลก ได้อพยพมาจากบ้านต้นตาล แขวงไชยบุรี เวียงจันทน์ ประเทศลาว ประมาณปี พ.ศ. 2482 โดยนำเครื่องมือประกอบอาชีพมาด้วย รวมทั้งก็ทอผ้า ซึ่งคนสมัยนั้นต้องทอผ้าใส่กันเอง เนื่องจากอาศัยอยู่ในชนบทห่างไกลความเจริญ และรอบหมู่บ้านเต็มไปด้วยป่า ทุกบ้านจึงมีทอผ้าสำหรับทอผ้าใช้กันในครอบครัว ทว่าการทอผ้าไม่ได้ใช้เพียงแค่ส่วนตน แต่ยังทอขึ้นเพื่อใช้ในการงานสงกรานต์และงานสำคัญทางพระพุทธศาสนาอีกด้วย การทอผ้าในชุมชนนี้จะถ่ายทอดกันเฉพาะในครัวเรือน โดยแม่เป็นผู้สอนลูกสาวทอผ้า เป็นการถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่น ปัจจุบัน การทอผ้าซึ่งเคยเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตดั้งเดิมและเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ควรอนุรักษ์ไว้ เพราะนอกจากจะเป็นอาชีพที่สามารถสร้างรายได้ให้แก่ครอบครัวแล้ว ยังเป็นความภาคภูมิใจของคนในท้องถิ่นอีกด้วย ส่วนกลุ่มคนหนุ่มสาวจะไม่ค่อยให้ความสนใจกับการทอผ้า เนื่องจากวิถีชีวิตที่เปลี่ยนไปจากเดิม เยาวชนรุ่นใหม่ได้

รับการศึกษามากขึ้น เมื่อการศึกษาสูงขึ้น ทำให้มีโอกาสประกอบอาชีพที่หลากหลายมากขึ้น จึงส่งผลให้คนรุ่นใหม่หันไปประกอบอาชีพอื่น จึงทำให้ชุมชนชาตบุคลากรุ่นใหม่ในการสืบทอดภูมิปัญญาผ้าทอมือ

ภาพที่ 7 นางทุเรียน พลโยธา

ผู้เชี่ยวชาญการทอผ้าและเป็นประธานกลุ่มทอผ้าบ้านม่วงหอม
 ที่มา : กลุ่มทอผ้าบ้านม่วงหอม อำเภอวังทอง จังหวัดพิษณุโลก

กระบวนการสำคัญอันเป็นเอกลักษณ์ของผ้าทอมัดหมี่โบราณคือ การมัดย้อมสีเส้นด้ายก่อนนำมาทอเพื่อให้เกิดลวดลายและสีสันที่มีความซับซ้อนตามความต้องการ ด้วยเหตุนี้ การทอผ้ามัดหมี่จึงเป็นที่รู้จักและยอมรับจากทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติว่าเป็นผ้าทอที่ต้องอาศัยทักษะและความสามารถสูง นอกจากทักษะและความสามารถในการมัดหมี่แล้ว ยังต้องอาศัยเวลาในการทอผ้าอีกด้วย การทอผ้ามัดหมี่จะต้องใช้ความชำนาญและความประณีตมาก เพราะการทอทุกครั้งจะต้องให้ลวดลายตรงกันตามลายเส้นพุ่งแต่ละเส้น การทอผ้ามัด

หมียังต้องอาศัยฝีมือ ความรู้ เทคนิคและความชำนาญของผู้ทอเป็นอย่างมาก จึงถือได้ว่าเป็นงานศิลปะที่มีอยู่เพียงชิ้นเดียวในโลก เพราะผ้าทอแต่ละชิ้นจะแตกต่างกันไปตามฝีมือการทอของช่างแต่ละคน นอกจากนั้น ความสามารถในการทอผ้าให้ออกมาสวยงาม ยังขึ้นอยู่กับน้ำหนักรของการพุ่งเส้นกระสวยและความแรงในการตีกระทบฟืมเพื่อให้ได้สีตามต้องการ การทอผ้าต้องอาศัยฝีมือและความชำนาญของผู้ทอเป็นอย่างมาก นอกจากนั้นผู้ทอยังต้องมีความอดทนและความขยันจึงจะสามารถทอผ้าออกมาได้อย่างงดงาม

สิ่งหนึ่งที่ไม่อาจมองข้ามไปในการศึกษาวัฒนธรรมการทอผ้าดั้งเดิมคือสายสัมพันธ์ของครอบครัว อันเกิดจากความรักความผูกพันที่อบอุ่นระหว่างกันและกัน ในอดีตถือว่าการทอผ้าเป็นงานของผู้หญิง เมื่อแต่งงานผู้หญิงต้องทอผ้าเครื่องนุ่งห่ม และเครื่องใช้ภายในครอบครัวด้วยตนเอง แม่และยายจะเป็นผู้ถ่ายทอดวิธีการทอผ้าให้แก่คนในครอบครัวซึ่งเป็นลูกสาวหรือหลานสาว และจะเป็นการสอนที่ควบคู่ไปกับการถ่ายทอดเรื่องราวความทรงจำ ภาพความประทับใจ และความภาคภูมิใจจากความงดงามของลวดลายบนผืนผ้า ซึ่งแม่และยายเคยได้รับการสืบทอดจากบุคคลผู้มีความรู้ ความสามารถ และมีประสบการณ์มาก่อน

คุณวีร์สุดา เม่นขาวนา (ปิ่นทะรส) สัมภาษณ์วันที่ 2 ธันวาคม พ.ศ. 2566 เวลา 13.00 น. ได้บอกเล่าเรื่องราวประสบการณ์ชีวิตถึงจุดเริ่มต้นที่เข้ามาสู่วงการผ้าไหม เริ่มจากตั้งแต่เมื่อปี พ.ศ. 2540 หลังจากจบการศึกษาจากสถาบันอัญมณี AIGS และได้มาเปิดร้านจิวเวลรี่ที่กรุงเทพมหานคร และได้เริ่มใส่ชุดผ้าไทยมาตั้งแต่นั้นจนถึงปัจจุบัน เพราะชอบความงดงามอันเป็นเอกลักษณ์ของลวดลายผ้าแต่ละผืน เรื่องราวความนึกคิดของผู้คิดลวดลายขณะทอผ้าแต่ละผืนทำให้รู้สึกอึดอัดและผูกพันกับผ้า ขณะที่ได้สวมใส่ยิ่งทำให้รู้สึกภูมิใจและยิ่งรักความเป็นผ้าทอ นั่นเป็นจุดเริ่มต้นที่ทำให้เธอเริ่มเก็บสะสมผลงานผ้าจากฝีมือการทองานลวดลายชั้นครูที่หายากและทำยาก การสะสมผ้าทอจากฝีมือชาวบ้านในแต่ละพื้นที่เต็มไปด้วยความรัก บางผืนที่ได้มา เกิดจากการที่ได้ช่วยเหลือสนับสนุนชาวบ้านที่

มีฝีมือ มีความรักผ้า และเก็บสะสมผ้าอันเป็นที่รักของแต่ละท่านไว้เป็นเวลานาน เธอจึงมีความประสงค์ที่จะช่วยเหลือและสืบทอดการเก็บสะสมผ้ามาจนถึงปัจจุบัน นับเป็นเวลานานกว่า 24 ปีแล้ว

ภาพที่ 8 คลังสะสมผ้าทอ

ที่มา : คลังสะสมของคุณวีรสฎดา เม่นขาวนา

คุณวีรสฎดาบอกเล่าเรื่องราวของลวดลายบนผืนผ้าที่รักและสะสมไว้ ซึ่งซ่อนความหมายของผ้าทอในเชิงจิตวิญญาณไว้ว่า ประทับใจผืนผ้าชิ้นนี้จึงของซื้อกับคุณยาย แต่คุณยายบอกว่า ผ้าทอผืนนี้ไม่ได้ขาย แต่จะเก็บเตรียมไว้ให้ลูกเพื่อเปรียบเสมือนเป็นการอวยพรให้ลูกมีชีวิตที่ยั่งยืน มีความก้าวหน้าในชีวิต โดยมีเริ่มจากการทำพิธีกรรมยกขันไหว้ครูก่อนที่จะทอผ้าเพื่อให้การทอราบรื่นไม่ติดขัด อันเป็นความเชื่อของบรรพบุรุษที่ทำสืบทอดกันมา เพราะเชื่อกันว่า “ไหมมีชีวิต” จึงต้องขอขมาและขอบพระคุณสำหรับนำมาใช้ให้ก่อเกิดประโยชน์ในชีวิตประจำวัน มีการทำบุญให้พระสวดเพื่อที่จะขอพรให้ชีวิตเป็นอิสระ สดชื่น นัยยะสำคัญอยู่ในลายผ้าที่มีความหมายเชิงสัญลักษณ์ เช่น ลายนาคและนาคเลื้อย เชื่อว่านาคให้ความโชคดี ถ้าเป็นงานมงคลสมรส จะทอลายเป็นนกคู่ ส่วนลายนกยูงเป็นตัวแทนของความสง่างาม เป็นต้น สืย้อมด้ายเป็นสีธรรมชาติที่ได้

ง่ายในท้องถิ่น เช่น สีจากเปลือกไม้ แก่นไม้ รากไม้ เป็นต้น ซึ่งถือเป็นหนึ่งในความภูมิใจของคุณวีรสุตตาที่ได้เป็นส่วนหนึ่งในการสืบทอดวัฒนธรรมไทยโบราณ และจะยังคงสืบทอดต่อไป

ภาพที่ 9 ผ้าทอ เรื่องราวของชั้นสวรรค์
ที่มา : คลังสะสมของคุณวีรสุตตา เม่นขาวนา

ผ้าทอมือ (ภาพที่ 9) เป็นผ้าที่นำศิลปะชั้นสูงมาถักทอให้เป็นลวดลายบนผ้าทอ ซึ่งทำให้เห็นถึงความสวยงามและมีคุณค่าอย่างมาก ลวดลายบนผืนผ้าบอกเล่าเรื่องราวบนสวรรค์และเหล่าเทวดานางฟ้า เมื่อผู้ทอก้าวสู่วัยปลายของชีวิต ได้ผ่านร้อนผ่านหนาวมามาก และตระหนักถึงธรรมดาโลก อันได้แก่ เกิด แก่ เจ็บ ตาย จากคำสอนทางพระพุทธศาสนา ผู้ทอจะเตรียมทอผ้าไว้ 2 ผืนสำหรับตนเองและสำหรับคู่ชีวิต หรือทอให้แก่ผู้ที่รักใคร่นับถือกันโดยมีความเชื่อว่า ผ้านี้จะเป็นบันไดให้ก้าวไปสู่โลกภพเบื้องหน้า เปรียบเสมือนเป็นบันไดทอดนำผู้ตายขึ้นสู่สรวงสวรรค์ การเรียงร้อยเส้นใยเป็นการตั้งอนุสติคติสอนใจ ทั้งนี้การทอบันทึกลวดลายต่าง ๆ เพื่อเป็นเครื่องยืนยันถึงศรัทธาความเชื่อในคุณความดี ละจากบาปและความชั่วเพื่อให้ชีวิตหลังความตายพบเจอกับสิ่งที่ดีงาม

ผลจากการศึกษาลวดลายผ้าทอมัดหมี่แบบดั้งเดิม การทอผ้าด้วยมือ เป็นศิลปะอย่างหนึ่ง ที่ถอดแบบการวิเคราะห์ ผ่านรูปสื่อสัญลักษณ์ทางสุนรียะของ ความงามมาจากแรงบันดาลใจ จากสภาพแวดล้อมที่มีต่อธรรมชาติ เส้นใย ธรรมชาติผสมผสานความหมายถึงคุณค่าอัตลักษณ์แต่ละท้องถิ่น นับว่าเป็น มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม ลวดลายต่าง ๆ บนผืนผ้าสื่อความหมายในเชิง ลึกถึงความเชื่อ ความศรัทธา ขนบธรรมเนียมประเพณีและวิถีชีวิตเป็นสำคัญ

บทสรุป

การศึกษาผ้าทอมัดหมี่ของชุมชนบ้านม่วงหอม อำเภอวังทอง จังหวัด พิษณุโลกหรือเมืองสองแคว ผ่านการสัมภาษณ์เชิงลึกจากผู้เชี่ยวชาญ ช่างทอผ้า ภูมิปัญญาการทอผ้าของท้องถิ่น และนักสะสมผ้าทอพื้นบ้าน สะท้อนให้เห็น ความงดงามอันเป็นเอกลักษณ์และคุณค่าอันงดงาม จากฝีมือช่างทอผ้า ปราชญ์ ท้องถิ่นที่กำลังจะสูญหายไป ขาดการให้ความสำคัญ และการอนุรักษ์สืบทอด จากคนรุ่นใหม่ เป็นผลให้มรดกทางวัฒนธรรมในบริบทเดิมบางอย่างของท้องถิ่น สูญหายและลบเลือนไป โดยเฉพาะศิลปวัฒนธรรมในระดับชุมชน ซึ่งเป็น รากฐานของวิถีการดำรงชีวิตที่สัมพันธ์กับความเชื่อความศรัทธาทางพระพุทธ ศาสนา เป็นองค์ประกอบสำคัญที่แสดงออกถึงแนวคิด ความเชื่อหรือภูมิปัญญา ลงบนผืนผ้าและให้ความหมายเชิงสัญลักษณ์ของลวดลายพื้นถิ่น อันได้แก่ ลายดอก ปิ๊ป ลายไก่อโคมขอ ลายสองแคว และลายน้ำไหล หรือลายน้ำน่าน เป็นเอกลักษณ์ ของความละเอียดอ่อนที่ประณีตงดงามและสืบทอดมาตั้งแต่บรรพบุรุษจากรุ่นสู่ รุ่น รวมทั้งยังเป็นมรดกของสังคมมนุษย์ ที่ได้รับการสืบทอดต่อ ๆ กันมา ปัจจุบัน ภูมิปัญญาท้องถิ่นผ้ามัดหมี่ยังต้องอาศัยฝีมือ ความรู้ เทคนิคและความชำนาญ ของผู้ทอเป็นอย่างมาก จึงถือได้ว่าเป็นงานศิลปะที่มีอยู่เพียงชิ้นเดียวในโลก ด้วยเหตุนี้จากการศึกษาผ้าทอมัดหมี่ที่ได้จากองค์ความรู้ภูมิปัญญาดั้งเดิมของ ท้องถิ่น นับเป็นแนวคิดในการพัฒนา ต่อยอด และสืบทอดวัฒนธรรมดั้งเดิมเพื่อ

นำเข้ามาผสมผสานที่เป็นร่วมสมัย เพื่อบันทึกไว้ให้นุชนรุ่นหลังช่วยกันอนุรักษ์สืบสาน และต่อยอดศิลปกรรมทอผ้ามัดหมี่ เป็นผลิตภัณฑ์ของชุมชนที่มีคุณภาพมาตรฐาน สร้างโอกาสให้กับชุมชนและมีความภาคภูมิใจรักษาในมรดกของชุมชนต่อไปตราบนานเท่านานที่สะท้อนผ่านลวดลายอันเป็นเอกลักษณ์ของพื้นถิ่น

บรรณานุกรม

- กรมศิลปากร. (2563). พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ เชียงใหม่ ผ้าไหมมัดหมี่. สืบค้นเมื่อ 24 เมษายน 2567, จาก <https://www.finearts.go.th/chiangmaimuseum/view/>.
- กองส่งเสริมวัฒนธรรมมหาวิทยาลัยนครสวรรค์. (2560). สถานอารยธรรมศึกษา โขง-สาละวิน มหาวิทยาลัยนครสวรรค์จับมือพัฒนาชุมชน สร้างสรรค์ 11 ลวดลายผ้าทอเอกลักษณ์จังหวัดพิษณุโลก. สืบค้นเมื่อ 16 พฤษภาคม 2565, จาก <https://www.nuac.nu.ac.th/v3/?p=3170>
- กัจจกร สุนพงษ์ศรี. (2523). *สุนทรียศาสตร์*. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.
- เผ่าทอง ทองเจือ. (2560). *มัดหมี่ หนึ่งในผ้าในวัฒนธรรมอาเซียน*. สืบค้นเมื่อ 23 เมษายน 2567, จาก <https://www.truelookpanya.com/education/content/57282/-artfin-art->.
- มหาวิทยาลัยศิลปากร. (2543). *ผ้าทอพื้นเมืองในภาคเหนือ*. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พรินต์ติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- เยื้อง ปั่นเหงะเพ็ชร. (2564). *สุนทรียศาสตร์ในพระบรมล้านนา*. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- สถาบันพัฒนาอุตสาหกรรมสิ่งทอ. (2562). *จากกล้วยไม้พระราชทานสู่งานวิจัย"ลายดอกปีป"*. สืบค้นเมื่อ 5 ตุลาคม 2566, จาก <https://www.thaitextile.org/th/insign/detail.961.1.0.html>.

สำนักงานประชาสัมพันธ์จังหวัดพิษณุโลก. (2566). *ผ้าลายดอกปีบ จังหวัดพิษณุโลก*. สืบค้นเมื่อ 5 มกราคม 2567, จาก <https://phitsanulok.prd.go.th/th/content/category/detail/id/286/iid/8702> ไม่ปรากฏอ้างอิงในเนื้อเรื่อง.

หอภาพถ่ายล้านนา. (2562). *ภาพเขียนจิตรกรรมบนผืนผ้า (พระบรม) วัดเจดีย์สูง อำเภอฮอด จังหวัดเชียงใหม่*. สืบค้นเมื่อ 4 พฤษภาคม 2566, จาก <https://cmhop.org/product/>.